

Комунальний заклад Львівської обласної ради

**«Львівська обласна універсальна
наукова бібліотека»**

Жіноче обличчя Львова

ЗАРАДИ СВІТЛА І ДОБРА.

Христина АЛЧЕВСЬКА

Рекомендаційний список літератури

Львів – 2018

УДК 016:82.09

3-34

Заради світла і добра. Христина Алчевська [Текст] : рек. список літератури / упоряд. Г. Москович; ред. Д. Дигас; ЛОУНБ. – Львів, 2018. – 16 с. – (Жіноче обличчя Львова).

Упорядник Г. Москович

Редактор Д. Дигас

Дизайн обкладинки С. Дикий

Видання здійснене в рамках проекту «Жіночі імена у вулицях Львова» громадських організацій «Жіночий вибір України», «Центр „Жіночі перспективи”».

© ЛОУНБ, 2018

© ВУ, 2018

«Талановита молода жінка, яка могла би бути видатною письменницею, видатною артисткою, видатною співачкою, – вона вирішила бути тільки вчителькою, і все життя залишалася нею. І ніколи не нарікала на свій вибір».

О. ВАХТЕРОВА

Христина Алчевська народилась 16 квітня 1841 р. у повітовому містечку Борзні Чернігівської губернії. Батько Данило Журавльов – українець, учитель повітового училища. Мати Аннет – з походження румунка, донька героя війни 1812 р. генерала Вуїча, вихованка Смольного інституту для шляхетних дівчат, освічена й інтелігентна жінка. Христина вважала батька людиною зі світлим розумом і даром *«притягати серця людей»*, водночас *«розумним, але сухим бездушним егоїстом»*. Він не любив дітей, нещадно бив її двох братів і кріпаків, ображав дружину. Дівчинка дуже прив'язалась до своєї годувальниці українки Гапки, з молоком якої, як згадувала пізніше, увібрала любов до України.

Елементарні знання брати Христини отримали від бідняка-семінариста і продовжили навчання в гімназії. Батько був проти жіночої освіти і заборонив дівчинці вчитися грамоті. Але її надзвичайні здібності, величезне бажання отримати освіту допомогли навчитися читати і писати раніше за братів, хоча лишень підслуховувала їхні заняття і виконувала за них завдання, зокрема писала твори, які вважались найкращими в гімназії. Але отримати систематичну освіту, відтак документ про закінчення навчального закладу вона так і не змогла. Напевне, саме тому у неї з'явилася мета *«навчити якомога більше жінок грамоті»*.

Дитячі та юнацькі роки Христини минули в Курську, куди батька перевели на роботу. У підлітковому віці виявилися її неабиякі акторські здібності, вона виступала на сцені домашнього театру. Її юність припала на похваллення політичного життя в Росії, виникнення таємних політичних товариств, які ставили за мету зміну пануючого ладу. Молодь зачитувалася часописом «Колокол» О. Герцена, захоплювалася творами М. Чернишевського, Ф. Достоевського. Саме читання полегшувало 16-річній Христині горе від втрати матері, саме воно врешті-решт привело її в гурток радикально налаштованої молоді, де провадилися небезпечні розмови, обговорювалася заборонена література. Усе це сприяло формуванню соціально-політичних поглядів юної Журавльової.

У 1859 році під псевдонімом «Українка» (!) вона таємно листувалася з О. Герценом. Пізніше один з листів М. Драгоманов знайшов в архіві О. Герцена, а І. Франко опублікував його в журналі «Життя і слово» (1895). У листі дівчина висловлювала свої політичні погляди, прагнення, закликала «Колокол» будити громадську свідомість жінки, просила поради, як працювати в недільних школах, які саме тоді масово створювалися. Щоправда, вже в 1862 році їх заборонили. Крім того, Христина писала вірші. Одна поезія так вразила молодого купця Олексія Алчевського, що він, не знаючи імені авторки, написав у редакцію. Почалося листування. Молодих людей зблизили любов до Шевченкових віршів, читання, а також уміння тонко і глибоко відчувати. І, безперечно, український інтерес.

Вони побралися у 1862 році. Українець Алчевський був непересічним чоловіком, фінансовим генієм. Закінчивши лише двокласну школу та Сумське повітове училище, на позичені гроші відкрив у Харкові чайну крамницю, за кілька років успішної комерції став одним із засновників Харківського торговельного банку, який був третім за значенням у тодішній Російській імперії. Згодом заснував Земельний та Іпотечний банки, очолив біржовий комітет та власний торговий дім. Далі Алчевський звернув увагу на традиційне для українців заняття – землеробство. Оскільки найдешевша земля

була на півдні, він купив її у селі Василівка, завіз туди високопродуктивні породи худоби та використовував найкращі сільськогосподарські машини та реманент. Як результат, продукція з полів і ферм Алчевського пішла на зовнішні ринки, а капітали його зросли до чотирьох мільйонів рублів. На Донбасі Алчевський заснував Олексіївське гірничо-промислове товариство, Донецько-Юріївське металургійне товариство та Донецько-Юріївський металургійний завод (нинішня назва – «Алчевський металургійний комбінат»). Це були єдині металургійні підприємства в Україні, побудовані на вітчизняних інвестиціях, за виробництвом металу вони обігнали навіть найкращу базу на Уралі.

Проте Алчевського цікавило не лише підприємництво. У 1860-ті роки він очолив харківську громаду – напівлегальне об'єднання української інтелігенції, яке нараховувало 80 осіб. Христина Алчевська була серед них єдиною жінкою, її називали гетьманшею. Члени громади всіляко сприяли освіті українців, відкривали безплатні школи, видавали дешеві популярні книги-«метелики», організовували лекції, Шевченківські вечори, виступи театральних труп, концерти.

10 червня 1862 року Христина Алчевська відкрила приватну нелегальну недільну школу для 50 учениць, яка діяла впродовж восьми років. У групі, яку вона вела сама, ще до ладу української не знаючи, навчання проводилося за букварем П. Куліша. З наступного року, коли було заборонено викладання українською мовою, довелося перейти на російську. З часом, склавши іспити з російської мови, арифметики і Закону Божого, Алчевська отримала право викладання. А в 1869 році, коли в Харкові було створене Товариство поширення грамотності серед народу, вона увійшла до його складу.

Відкриття офіційної школи відбулося в березні 1870 року, про що свідчить лист голови Харківського відділу внутрішніх справ, наглядача повітових училищ. Заняття проводилися щонеділі і в святкові дні з 10-ї до 14-ї години у приміщенні першого повітового училища. З часом О. Алчевський на власні кошти побудував школу – єдину, яка діяла не в орендованому приміщенні.

Недільна школа Х. Алчевської у Харкові. 1893 рік

Оскільки не було високопоставленого поручительства про благонадійність засновниці школи, то на її прохання обов'язки почесного опікуна взяла на себе Ганна Вернадська, мати відомого вченого, першого президента Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Володимира Вернадського.

Регламентував роботу навчального закладу статут, за яким навчання було безкоштовним. А вчителі працювали без винагороди. Учениці поділялися на групи за віком і за підготовкою – на неграмотних, напівграмотних (вміють лише читати), малоосвічених (більш-менш читають і пишуть) і грамотних.

Усі шкільні питання, які вимагали вирішення, виносилися на щотижневі педагогічні наради. Відбувалися гострі дебати щодо прийомів, форм і методів викладання, обиралися найефективніші. Як свідчать протоколи, часто обговорювалися проблеми предметних уроків, запровадження іспитів, адже раніше Алчевська їх не проводила. Серед питань, які розглядалися, було і таке, як доцільність ведення педагогічних щоденників. На думку Христини Алчевської,

щоденник допомагав критично аналізувати, сприяти «з'ясуванню ставлення вчителя до школи, до учениць і, нарешті, з'ясувати характер, здібності, індивідуальні якості кожної учениці».

Вдосконалюючи форми і методи навчання, педагоги наполегливо працювали над розробкою методичного документа, який отримав назву «Програми з усіх предметів навчання у недільній школі для дорослих і малолітніх учнів», який складався з програми-плану з предметів навчання в групах неграмотних; програм курсу російської мови для всіх груп; читання для груп дорослих, які закінчили вивчення алфавіту; роз'яснювального читання для малолітніх, які освоїли азбуку, і за «книгою початкового читання»; програми-конспекта з арифметики для малолітніх і окремо – для дорослих.

Програми перевидавалися чотири рази, викладання за ними в більшості недільних шкіл провадилося понад 30 років. До речі, вони можуть бути цікавими і нинішнім педагогам. На початку 1890-х років виникла ідея створення посібника «Книга взрослых». У першому випуску для учнів, які закінчили букварний період, вміщені науково-популярні матеріали, оповідання, байки, вірші, пісні, загадки, прислів'я. У книзі для другого року навчання згруповані за розділами ботанічний, зоологічний, географічний, історичний, літературний матеріали; для третього – географічний, історичний, літературний, з фізики, гігієни, хімії і технологій, азбуки законодавства. Найбільший з розділів – літературний. Всього у «Книгу дорослих» увійшло 175 творів або уривків з них.

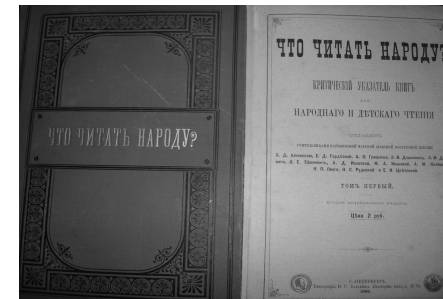
І хоч особливе значення надавалось літературним бесідам, відбувалися лекції з географії, гігієни, анатомії і фізіології людини, з надання першої допомоги при нещасних випадках, з профілактики холери, тифу. У 1870-1880-ті роки Христина Алчевська особливу увагу звертала на позакласне читання, на урочистості до ювілейних дат письменників, на відзначення традиційних українських свят.

Також у Харківській приватній жіночій недільній школі відкрили музей наочних посібників – таблиць, картин, манекенів,

приладів тощо. Такого музею не мала жодна початкова школа Російської імперії. У 1896 році у музеї налічувалося 434 експонати, причому багато з них – дорогі, унікальні.

Великого значення в школі надавали самоосвіті педагогів і учениць і надзвичайно уважно комплектували бібліотеку: Христина Алчевська розробила метод вивчення читацьких інтересів і спеціальні правила користування книгозбірнею. У листі до Л. Толстого педагог розповідала: перш ніж книга доходила до читача, її рецензували, а рецензії заслуховувалися на педраді. Потім вчителі з'ясовували, чи сподобалось ученицям прочитане, чи все зрозуміло.

На підставі численних відгуків і нотаток був укладений покажчик для народного і дитячого читання «Що читати народу?» у трьох томах. У ньому проаналізовано 4183 видання з різних галузей знань. Христина Алчевська склала найбільшу частину – літературну, в якій розглянула 1680 видань вітчизняного і зарубіжного письменства. У третьому розділі покажчика «Твори для народу українською мовою» популяризувалися твори Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Котляревського, Є. Гребінки, І. Франка, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Нечуя-Левицького, І. Карпенка-Карого, Панаса Мирного, Ю. Федьковича, В. Стефаника, П. Грабовського, М. Коцюбинського, Лесі Українки, а також 300 найвідоміших українських пісень. Не лише цим виданням, але і всією своєю діяльністю Алчевська як педагог відстоювала любов до рідного слова, прагнула донести до учениць найкращі зразки української літератури кінця XIX – початку XX ст.

Вихід у світ покажчика «Що читати народу?» сучасники вважали надзвичайним явищем, саме видання – розумною книгою, цінним джерелом, його високо оцінили А. Чехов, С. Степняк-Кравчинский, С. Ковалевська, Л. Толстой, Н.Крупська,

О. Горький, Ф. Достоевський. З багатьма з них Алчевська листувалася чи зустрічалася особисто, зокрема, з І. Тургенєвим, Г. Успенським, М. Павликом, Е. Ожешко, В. Короленком, І. Франком.

Свої педагогічні погляди і досвід Христина Алчевська висвітлювала в низці робіт: «Історія відкриття школи у селі Олексіївка Михайлівського повіту», «Сільські нариси» та ін. Великий інтерес викликають і її неопубліковані рукописи, щоденники, листи, плани уроків, конспекти. До речі, у школі в Олексіївці у 1887-1893 рр. учителем працював Б. Грінченко. Він був вимушений викладати російською, рідної мови навчав потай: «...хоча й не українською була школа в Олексіївці, і все ж, отримавши освіту, школярі в ній знали, що вона українська, знали історію й географію України, знали про важке, безправне становище України, знали про Галичину більше, ніж тодішній середній український інтелігент. І свої знання вміли висловити путньою українською мовою».

Уся діяльність Алчевської була зразком самовідданого служіння своєму народу. Незважаючи на заборону, протягом 50-ти років у її школі звучала українська пісня, відстоювалася українська мова.

У мемуарах «Передуманное и пережитое» (1912) вона наголосила, що свій шлях просвітництва в роки переслідування будь-якого українського руху обрала тверезо і після недовгих вагань. Вона писала про свою любов до України, до українського народу, розповідала, як виховувала такі ж почуття не лише в учениць, але й у своїх власних дітях.

Педагогічна діяльність Христини Алчевської здобула всесвітнє визнання. Так, на Міжнародному конгресі приватної ініціативи у справі народної освіти (Франція, 1889) її було обрано віцепрезидентом Міжнародної ліги освіти. Багато освітніх товариств обрали видатного педагога своїм почесним членом. На 50-річчя своєї педагогічної діяльності Христина Алчевська отримала понад 500 привітань – з 64 недільних шкіл, від педагогів, громадських діячів і, головне, від своїх випускниць. Проте до смерті вона залишалася кісткою в горлі в російських шовіністів.

Її не стало 15 серпня 1920 року в Харкові. Підсумком діяльності Христини Алчевської можна вважати те, що її просвітництво дало рясні плоди. Освіту в Харківській приватній жіночій недільній школі здобуло понад 17 тисяч жінок. Цей заклад став дослідницьким. Він готував не просто письменних людей, але й науковців, діячів, мислителів.

Жінка-лідер прагнула духовного і вміла це духовне практично втілити, вона першою в світі поставила пам'ятник Тарасу Шевченку – у своїй харківській садибі ще в 1899 році. Вона – організатор і науковець. І просто справжня українка.

Садиба Алчевських в Харкові з каплицею архістратиґа Михайла

Погруддя Тараса Шевченка з білого мармуру на замовлення Олексія Алчевського у 1898 році створив відомий академік, професор Петербурзької академії мистецтв, скульптор Володимир Беклемішев, виходець з Харкова. Його встановили нелегально – без дозволу царської влади. Бюст встановили на території народної школи Алчевських (на вулиці Садово-Куликовській, нині – вулиця Жінок-Мироносиць), і він довгий час прикрашав там сад. У той час вшанування українських літераторів, митців та представників культури було під забороною, але Алчевським вдалося відстояти пам'ятник.

Біля цього пам'ятника часто збиралась студентська молодь, вихованці недільної школи. Поети-початківці читали тут свої вірші, сповнені віри у світле майбутнє народу. У 1901 році, напередодні 40-річчя від дня смерті Т. Шевченка, «по высочайшему указу» пам'ятник знято. У 1932 році викладач юридичного інституту Микола Алчевський передав бюст до Картинної галереї Т. Г. Шевченка і зараз цей експонат знаходиться у Києві у державному музеї поета.

Доля сім'ї – доля країни. Україні прислужилася вся сім'я Алчевських: і Олексій, і Христина, і їхніх шестеро синів і доньок – шестеро талантів.

Родина Алчевських: у центрі – Олексій Алчевський, Христина Алчевська; зліва-направо – Іван (сидить), Ганна, Григорій, Дмитро, Микола; на колінах – наймолодша донька Христя.

Фото 1880-х років

Дмитро став кандидатом природничих наук.

Григорій був популярним композитором. Серед його творів – «Альоша Попович» (1907), обробки українських та російських народних пісень, солоспіви на слова Т. Шевченка («Чого мені тяжко, чого мені нудно»), І. Франка («Безмежне поле»), Лесі Українки («Не дивися на місяць весною», «Стояла я і слухала весну»), а також своєї сестри Христі Алчевської («Конвалія», «Гей, на бій»).

Ганна викладала в жіночій недільній школі, захоплювалася живописом.

Микола, за фахом юрист, створив перший буквар для дорослих українською мовою.

Іван – «король тенорів». За 16 років виконав 55 оперних партій. Найвидатнішою вважали партію Германа із «Пікової дами» Чайковського. Також у його репертуарі були твори Миколи Лисенка, Ярослава Степового і брата – Григорія, не залишав без уваги народні пісні. Українська музика завдяки Алчевському лунала і за кордоном.

У творчості наймолодшої доньки **Христі**, письменниці й педагога, експерти відзначають «європейський український націоналізм». Вона багато перекладала з російської і французької мов. Її вважають справжнім бунтарем того часу, адже попри заборону читала учням українські книжки, брала активну участь в організації й проведенні мітингів і страйків учнів середніх шкіл. Вона вважала, що змінити державу може лише молодь, тож приділяла її вихованню найбільше уваги.

Зараз у приміщенні Олексіївської неповної середньої школи (нині це територія Перевальського району Луганської області) працює музей історії школи. У ньому зберігаються матеріали про життя і педагогічну діяльність Христини Алчевської та Бориса Грінченка.

А місто Алчевськ на Луганщині назване на честь Олексія Алчевського, завдяки таланту якого заводське селище стало великим промисловим центром.

Вшанували пам'ять видатного українського педагога і у Львові: у Шевченківському районі міста є вулиця Алчевської. Вона пролягає від вулиці Варшавської до залізниці (місцевість Мале Голоско). Наприкінці з'єднується з вулицею Василя Мови, утворюючи з нею замкнуту дугу.

Вулиця виникла не пізніше 1927 року, мала назву Всіх святих. У 1950 році була перейменована на вулицю Марини Раскової, на честь радянської льотчиці. Сучасну назву отримала у 1992 році.

Забудована приватними садибами 1930-х років, стиль – конструктивізм.

ЛІТЕРАТУРА

Алчевська Христина [Текст] // Енциклопедія українознавства / голов. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1955. – Т. 1. – С. 38.

Гончаренко С. Алчевська Христина Данилівна [Текст] / С. Гончаренко // Укр. педагогічний словник / голов. ред. С. Головка. – Київ, 1997. – С. 23.

Дроздовська О. Алчевська Христина Данилівна [Текст] / О. Дроздовська // Енциклопедія сучасної України. – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 401-402.

Кізченко В. Алчевська Христина Данилівна [Текст] / В. Кізченко // Енциклопедія історії України. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 69.

* * *

Христина Алчевська [Текст] // Видатні постаті в історії України ХХ ст.: короткі біогр. нариси / ред.: Л. Біда, Л. Мірошніченко. – Київ, 2011. – С. 7-9.

Христина Данилівна Алчевська [Текст] // Історія педагогіки України в особах: навч. посібник / В. Мосіяшенко [та ін.]. – Суми, 2005. – С.109-114.

Бондар Л. Засновниця жіночої недільної школи в Харкові [Текст] : до 165-річчя від дня народження Христини Алчевської Л. Бондар // Педагогічна газета. – 2006. – № 5. – С. 7.

Дроздовська О. Алчевська Христина Данилівна [Текст] / О. Дроздовська // Укр. журналістика в іменах: матеріали до енциклопед. словника / за ред. М. Романюка. – Львів, 1996. – Вип. 3. – С. 9-10.

Іващенко В. Педагогічна діяльність Христини Алчевської та її роль у розвитку української освіти в документах із фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського [Текст] / Віра Іващенко, Руслана Палійчук // Вісн. книжкової палати. – 2014. – № 7. – С. 39-42.

Коляда Н. Христина Алчевська [Текст] / Наталія Коляда // Українки в історії / за ред. В. Борисенко. – Київ, 2004. – С. 98-100.

Луговий О. Христина Алчевська [Текст] / О. Луговий // Визначне жіноцтво України. – Київ, 1994. – С. 271-273.

Луців В. Христия Алчевська і недільні школи [Текст] / В. Луців // Життя і школа. – 1987. – № 5. – С. 14-17.

Мазуркевич О. Христина Алчевська [Текст] / Олександр Мазуркевич // Укр. календар. – 1970. – С. 195-200.

Мазуркевич О. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х. Д. Алчевська та її сподвижники [Текст] / Олександр Мазуркевич. – Київ, 1963. – 79 с.

Мухін М. Педагогічні погляди та освітня діяльність Х. Д. Алчевської [Текст] / М. Мухін. – Київ, 1979. – 183 с.

Погрібний А. Відгомін давнього конфлікту. Післяслово до ювілею Х. Д. Алчевської [Текст] : [Борис Грінченко про Х. Алчевську у публіцист. праці «Листи з України Наддніпрянської»] / Анатолій Погрібний // Україна. Наука і культура. – Київ, 1993. – Вип. 26-27. – С. 125-131.